

Kia Puāwaitia Ngā Tūmanako

He Whakarāpopototanga mō ngā Take Matua kei mua i ngā Whānau, i roto i te Mātauranga Kaupapa Māori

HE MIHI

Tihei mauri ora ki a tātou e takatū ora nei i te mata o te whenua, ki a koutou e ngā mātāwaka o Aotearoa. Kia huri ake ki te kaupapa mātauranga nei kua whakawhārikitia ki runga i te papa o te kōrero, arā ko ngā tūmanako o ngā whānau tērā.

E rere kau atu ana ngā mihi ki ngā whānau i whakatangetange riaka, i whai wāhi ki te āwhina i tēnei kaupapa. Nā koutou hoki i akiaki mai kia eke atu tātou ki ngā keokeonga o te mātauranga. Kāti, ānei ā mātou pitopito kōrero mō ā koutou wawata. Tēnā koutou katoa.

TĀ MĀTOU TIKANGA

Ko te kaupapa Māori, arā, ko te whanaungatanga me āna tikanga, te kōrero ā-whānau ki nga whānau whai wāhi mai, te huarahi i whāia e mātou. Hei hāpai, hei whakanui hoki tēnei i te tū rangatira me te mana o te whānau. Mā te kōrero ā-whānau e puta mai ai ngā reo me ngā wheako o ia rā o te whānau i roto i te ao mātauranga. Mā konei e puta ai ā rātou whāinga me ō rātou wawata. Ahakoa i hāngai tonu ā mātou rangahau ki ngā kura kaupapa Māori, me ngā kura Pākehā, i takea mai ngā kōrero o tēnei whakarāpopototanga i ngā kōrero ā-whānau i roto i ngā kōhanga reo, i ngā wharekura, me ngā wānanga e rua ki ngā whānau puta noa i te motu.

KO ĒTAHI O NGĀ KARERE MATUA MAI I TE KAUPAPA RANGAHAU

E toru ngā tāhuhu matua i roto i ngā take nā ngā whānau i whakaara. Koia ēnei: ko Ngā Moemoeā, ko Te Rangatiratanga, me Te Reo Rangatira.

- Kia kaha ake te tautoko mō te reo Māori me ngā tikanga Māori i te kāinga, i te hāpori anō hoki.
- He maha ngā whakaritenga kaikiri, he nui hoki te kore-mārama, te kore-whakaae ki ngā whakaaro Māori, ā, ēnei mea katoa ka noho hei maioro ki te ahunga whakamua mō te Māori i te mātauranga.
- He mea tino nui kia whiwhi kōrero, whakamārama tōtika te whānau, kia pai ai tā rātou whiriwhiri tikanga mō te mātauranga Māori.
- Ka anga atu tēnei mea te whānau Māori ki ngā kura me ngā pūtahi e Māori nei te wairua, e whāia ai te oranga o te tangata i te taha mātauranga, i te taha iwi, me te taha ki tōna noho tika i te ao.
- Ko te karanga ia o ngā whānau kia whakahokia mai tētahi wāhi nui o te mana mō ngā kaupapa kōkiri ki a rātou, kia wātea hoki ngā ara ki ngā whakaritenga o te taha mahi, me te taha mana.
- Tētahi karanga nui anō, kia maha atu ngā kōhanga reo me ngā kura.

MŌ TE KAUPAPA

Ahakoa tiro ki hea i te ao mātauranga Māori, ko te whānau te tīmatanga, ko te whānau te aronga nui mō te oranga o te akonga Māori. Heoi anō, mai o mua he iti noa ngā rangahau i kawea, ko te whānau te aronga taketake. Kua tahuri a Te Wāhanga, te wāhanga rangahau Māori i raro i te New Zealand Council for Educational Research ki te whakatika i tēnei korenga, mā te uiui i ētahi whānau mō ō rātou whakaaro mō ngā take matua e pā ana ki te mātauranga Māori, ki tā rātou titiro. Ka tākina atu i tēnei whakarāpopototanga ētahi o ngā whakaaro matua i puta i aua kōrero ki ētahi whānau, he whānau whai pānga ēnei ki ngā akoranga kaupapa Māori. Kei te wātea mai te pūrongo katoa i: www.nzcer.org.nz/research/publications/kia-puawaitia-ngatumanako-critical-issues-whanau-maori-education Whakapā mai rānei ki a Jessica Hutchings i Jessica.Hutchings@nzcer.org.nz

TE WĀHANGA
HE WHĀNAU MĀTAU HE WHĀNAU ORA

NGĀ KŌRERO Ā-WHĀNAU

TE KŌHANGA REO

Ko te hunga whai wāhi ki tēnei kōrero ā-whānau, he noho tāone. He tāngata i ū ki te tauira o te kōhanga reo hei tauira mātauranga. Otirā i te ū rātou ki te aronga nui ki te reo me ngā tikanga Māori, ki te wāhi ako, ki te kaupapa taketake, me te wairua whakamana i te tangata i takea mai i te piringa ki te kōhanga reo. Ko ētahi o ngā tūāpapa taketake mō te pai o te ako ko te whakapapa me te piringa ā-iwi.

E whakapono ana ngā whānau mā te rumaki i ā rātou tamariki ki tēnei momo kura e piki ake ai tō rātou oranga ā-wairua, e tū rangatira ai rātou i te ao. I raro i tēnei kaupapa te tū rangatira i te ao, ko te noho mārāma ko rātou te tangata whenua, me te ako i ngā tikanga Māori.

I kōrero te whānau mō te hira kia noho mai te tōnuitanga o ngā tikanga, e āhei ai ngā tamariki kia atawhai, kia manaaki hoki i ētahi atu. Ka puta tēnei āhua ina whakapono ngā tamariki he tino tamariki rātou, he tino tamariki hoki ētahi atu, ā, koia i ngāwari, i takatika ai te whakawhanaunga ki ō rātou hoa. Mehemea he tika te kawē me te whakatinana i ngā tikanga, e

“ka mihia te whakapapa o te tamariki, me te whakaae ki ō rātou pūtake Māori hei uri o ō rātou tīpuna. He mea pai, he mea tōtika i ēnei kura.”

ai ki ngā whānau nei, ka puta mai te ara hei whai o te whakamihī i te tangata kē, o te aroha, o te atawhai, me te rangamārie. Me mātua mahi nui te kōhanga ki te hora i te horopaki haumarū, i te horopaki harikoa, i te koropaki aroha, e puta ai ēnei tikanga mō ngā rā katoa o te tangata i te ao. Mā te noho mai o tētahi whare mātauranga Māori pakari tonu e pai ai te hīkoi a te tamariki Māori i ngā ao e rua, i te ao Māori me te ao o tauīwi.

Ina pātai mātou ko ēhea ngā mea hei whakapakari i te kōhanga reo me te whāinga i te mātauranga mō te iwi

Māori, he mārāma tonu te whakautu a te whānau:

- kia tū he wānanga hei tautoko i ngā mātua me ngā whānau e hiahia ana ki te ako i te reo Māori.
- he whiringa, he tomokanga, he whakamārāma mā te whānau; inā koa, mō ngā momo akoranga reo Māori e wātea ana.
- he rauemi reo Māori mō ngā reanga katoa. Kia tino piki te kaha me te ora o te reo Māori i te kāinga. He mea tino nui hoki ki a rātou ngā awheawhe mō te kaupapa o tēnei mea te kōhanga me te kura kaupapa.

“Ki a rātou ko te rangatiratanga tētahi pou tokomanawa mō ngā whānau kōhanga reo. Hei wāhi nui o tēnei ko te tautoko, kia whai wāhi te whānau me ngā kaimahi ki ngā ritenga takatika, hāngai, ritenga ngāio anō hoki.”

E ai ki te whānau ko ngā kaiako ngā pou, e pai ai te kōhanga— ka kia e rātou he “toka tū”, me te kī anō hoki, kia tokomaha kē atu ngā kaiako. Mā te noho mai a te kaiako e toitū ai te haere o ngā mahi, e puta ai te wairua pai, e rangona ai te ngākau nui ki te reo Māori, ki ngā tikanga Māori, me te tamariki. Ko ngā kaiako i whānau tahi mai me te reo me ngā tikanga Māori te pou whirinaki mō ō rātou hoa, e tupu ai he whare, he akomanga reo Māori, e hihiko ai te wairua o te tamariki. Ki tā tētahi tangata o te whānau, he wāhi nui tonu tēnei nō te hāpai tikanga ako whai take, tikanga ngākau māhaki. I raro i tēnei kaupapa me whakatairanga ngā whakaaro o te tamaiti me ngā wawata o tōna whānau.

I tēnei o ngā kōhanga, ka riro mā ngā kaiako rātou anō e tautoko, i te whanaketanga o te tangata takitahi, o te rōpū anō hoki. Inā koa, kei te kōhanga nei tētahi hōtaka whakapakari ngaiotanga mutunga-

kore hei whakapiki i ngā tikanga mahi katoa a ōna kaiako. I puta hoki te kōrero a te whānau he tāhuhu tikanga, he hōtaka, he whakaritenga mārāma tonu tō te kōhanga hei whai mā ngā tamariki. Ka whakamārāma hoki rātou he huhua ngā akoranga me ngā ngohe ka noho hei wāhi o te kaupapa o te kōhanga reo. I puta te hiahia a te hunga whai wāhi mai kia whakapakaritia ngā hononga i waenga i ngā whānau me te kōhanga, kia whakapakaritia hoki ngā hononga huri noa i ngā kōhanga reo katoa.

He uaua tonu te haere mō ngā whānau kei roto i ngā kōhanga, arā, he uaua tā rātou hopu i ngā whāinga wāhi me ngā rauemi e horaina ana i ngā pūtahi kōhungahunga Pākehā.

I hoki tonu ngā whānau ki te kore e wātea mai o te tōnuitanga o ngā whāinga wāhi mō rātou e kimi ana i te mātauranga i ngā ara kaupapa reo. I puta te kī a tētahi tangata o tētahi whānau “he roa tonu ngā rārangi tāringa, nō reira kia maha atu ngā kōhanga, ngā kura me ngā wharekura”. Waihoki, i puta te kī a tētahi tangata nō tētahi whānau “kāore e maha ngā whiringa e tutuki ai ngā hiahia o te katoa, mō ngā momo me te matahuhuatanga o te akoranga reo Māori.” I puta te āwangawanga o ngā whānau mō te whakawhitinga atu i tētahi kura, kōhanga reo Māori ki tētahi, me te hiahia kia tūhonohono te hora me te kounga o te akoranga, mai i te kōhanga ki te whare wānanga. I te titiro whakamua te hunga whai wāhi mai ki te wā e maha ake ai ngā whiringa reo Māori, me te taurite anō o ngā rauemi mō te taha reo Māori ki ō te taha Pākehā. Otirā mō te katoa ko te whakaaro ia mā te whakawhānui i te kōhanga reo kia maha atu ngā kōhanga e whānui atu ai ngā whiringa ki te mātauranga.

TE WHAREKURA

E whai pānga ana te hunga whai wāhi ki tēnei kōrero ā-whānau ki tētahi wharekura i haerea rā e ētahi o ngā akonga kua puta i ētahi kura

kaupapa me ētahi kura reo Māori i tō rātou rohe. He mārama tonu ki ngā akonga ko te tikanga ia, ina haere ki tētahi wharekura ka ako i te reo me te mātauranga Māori, ka ako anō hoki mā te reo, mā te mātauranga Māori anō hoki. Nā ngā wharekura te whānau i āwhina kia tutuki ō rātou wawata nā te:

- whakatupu i te wairua whānau
- tiaki i te katoa o te tangata
- hora i ngā kaiako tino pai rawa
- whakaū i te hunga pakari ki te ārahi i te iwi.

Ko tētahi o ngā tino pūtake i tuku ai te whānau i ā rātou tamariki ki tēnei wharekura, ko te hiahia kia whai wāhi rātou ki te akoranga kaupapa Māori. Mō te tini noa iho o te whānau, i tōia rātou ki tēnei wharekura i runga i te piripono ki te kawenga whakamua i ngā kōkiri kaupapa Māori. He mārama tonu ki ngā tamariki me ngā mokopuna kua tae mai rātou ki te wharekura nā te whakatau me te wawata o te whānau kia akona, kia hāpainga hoki i te reo Māori e rātou.

I puta te ki a ētahi ākongā he mea nui kia mihia te tangata kia pai ai te noho, kia mauritau, kia awhitia hoki i roto i te mahana o te whānau. He mea tino nui ki a rātou te whanaketanga o te tangata katoa - me ōna pūmanawa katoa. Rite tonu ki te nuinga o ngā kaihautū mātauranga, ka whakapuaki te tumuaki i tōna whāinga whānui, kia

“Ko tā mātou aronga nui ia mō ngā ākongā kia tū Māori, tū pakari, kia hūmarie te tū me ōna āhuatanga engari, kia tū i roto i te ao Māori i roto i te ao [whānui] ... kia puāwaitia ngā tūmanako.”

eke ngā akonga ki ngā taumata. Otirā ka hāngai tonu tēnei ekenga taumata ki ngā wawata o te whānau me ngā ākongā mō te mātauranga.

Ko ngā ākongā taipakeke te hunga i tino kōrero nui mō ō rātou wawata mō ngā ara ka whāia e rātou i muri i te kura. He mārama tonu ngā ākongā

taipakeke mō ngā mea e hiahia ana rātou ki te mahi i muri i te wharekura. E hiahia ana te nuinga o ngā ākongā ki te whai haere tonu i te mātauranga i ngā kura tuatoru maha, otirā, ko te mea ka tino whāia ko te ara ki te whare wānanga.

“He hiahia nōku te whai i te ara o te mātauranga Māori, nō reira ka tahuri te ihu o tōku waka ki Raukawa, ko tāku whainga kia riro i au tāku tākutatanga i te mātauranga Māori. Nā te mea kia hoki au ki te kāinga ko ngā kaumātua—torutoru noa o rātou—ko ngā kaumātua noa e mōhio ana ki te kōrero Māori... Kia mate mai rātou, mā wai rā e taurima? No reira ko tāku, he aru i tērā ara, kia whakahoungia i ngā tikanga i te wā kāinga.”

E tūhono ana te kōtaha ākongā ki te whakatinanatanga o te mahere rautaki o te kura, ā, e 5 ōna wāhanga matua: ko te reo; ko te tinana; ko te wairua; ko te whānau me te tuku ihotanga. Ko te whakaaro ia mā te tārei whakaaro pēnei mō te kōtaha ākongā ka takatū ngā ākongā ki te kawē i ngā mahi nunui o tō rātou ao, hei mātua ā tōna wā, hei kaiāwhina i ō rātou whānau, i ō rātou hapū, i ō rātou iwi, i te iwi whānui anō hoki, kāpā ia nei ko te takatū mō te ara o te akoranga tuatoru anake, mehemea koira te ara ka whiria e rātou.

He mea tino nui ngā kaiako tino pai me ngā tūmanako tiketike mā ngā akonga. He mea tino nui hoki te mahi ārahi a te tumuaki, me tōna kaha ki te mahi tahi, ki te atawhai hoki i ngā ākongā. He mārama ki ētahi o te whānau, kāore te tumuaki i piri ki te tū mātātoa, te tū kore kiki a te tāne Māori i roto i ana tikanga, ahakoa e whakataukitia ana taua tū e te marea i ēnei rā. He mea tino pai ki ngā ākongā me ngā mātua āna tikanga ārahi i runga i te āta tautoko mārire me te awhi i te tangata awhi, me tōna tū ki te mahi mō te katoa. Ka puta te whakamārama a tētahi kaiako he mea tino nui te mahi tahi, nā te tumuaki i ārahi, mō te wharekura.

He whakaaro anō ō te whānau mō ngā mea hei whakapakari i te wharekura. Inā ētahi:

- te whakawhānui i te maha o ngā kaupapa ako
- te whakapakari i ngā hōtaka tohutohu ākongā ki roto i ngā ara mahi

“Ko te tino hiahia o tōku whānau kia haere tonu au ki roto i ngā kura Māori ako ai, nā te mea ki tōku whānau he mea nui ngā wharekura Māori me ngā kura Māori ... nā runga i te mea he rērēkētanga ki ngā kura auraki, nā ngā momo tikanga me ēra momo.”

- te whakapakari i te whanaungatanga ki ngā whare mātauranga tuatoru
- te whakauru i te ao Māori ki ngā wāhanga katoa o te marautanga
- te whakawhānui i te mahi me te whakapiki i te kouniga o te reo Māori
- te whakawhānui i ngā ngohe hākinakina, ahurea hoki
- te whakawātea huarahi mō te whakapakari i te hunga ārahi, mō ngā mahi takatū me ngā whakawhitinga ki kura kē hoki.

He mārama tonu ki te hunga whai wāhi mai ara anō ngā pēhitanga i te taha pūtea, te tikanga hoki kia maha ake ngā rauemi hei whakapakari i ngā whāinga wāhi ki te mātauranga i te wharekura. He mārama tonu ki ngā whānau kāore e mutu mai ngā hiahia o ngā ākongā i te pānui mōhiotanga, i te noho kia ākina kia whiriwhiri i ō rātou ara ako. Me hoatu hoki he whāinga wāhi ki a rātou kia tūhuratia tō rātou “kaingākau”, he pēhea pea e wahi pānga ai ki ā rātou mahi whiriwhiri, me pēhea hoki e tutuki ai. Inā koa, i te hiahia ētahi whānau kia mōhio he pēhea te mahi o te NCEA, e āhei ai rātou ki te āwhina i ngā whiriwhiri a ā rātou tamariki mō ngā ara kei mua i te ao mātauranga, ki te tautoko hoki i a rātou i ā rātou akoranga.

HE WHAKAARO MAI I NGĀ WĀNANGA

I te taha o ngā kōrero ā-whānau e rua ngā wānanga i tū i raro i tēnei kaupapa rangahau, ki ngā whānau mai i te motu katoa. I tae ake ngā kaiārahi hapori Māori, ngā kaiako mai i ngā kura kaupapa Māori me ngā kura Pākehā, me ētahi kairangahau mātauranga Māori. Ko tā mātou hiahia kia mōhio he aha ki a rātou ngā pātai matua, he aha ngā tino kaupapa nui rawa atu mō te Māori i ngā reanga katoa o te akoranga.

E rima ngā tāhuhu matua i puta.

Ko te whakatakoto hou i tētahi kaupapa whakaaro mō te akoranga mō te iwi Māori

Mehemea kāore e tutuki ngā wawata o te whānau i ngā ritenga o nāianei, mehemea kāore i te hora i te matahuhuatanga o ngā ara, o ngā whiringa e eke ai ngā tamariki ki te taumata, he aha ngā āhuatanga me whakarerekē? E ai ki te hunga whai wāhi mai, me mātua tautohu ngā āhuatanga me ngā pūtake e “eke ai” ngā tamariki Māori ki ngā taumata, kia hāngai hoki aua āhuatanga ki tā te Māori e tautuhi ai. Inā koa, ka taea pea te pēnei, mā te:

- tiro tiro ki te ekenga taumata a te akonga i ngā kura kaupapa Māori, i ngā kura auraki, i ngā akomanga reo rua me ētahi atu tauira akoranga.
- ako i ētahi mea whai take mā te whakarongo ki ngā mahi a ngā tamariki kaha ki te peke maioro, kia eke hoki ki ngā taumata, ā-kura, ā-ahurea.

Te ōritenga, te wātea me ngā rauemi hei tautoko i te oranga me te ekenga taumata a te Māori

E tino whakapono ana ngā whānau mā ngā mahi hanga kaupapa here, ngā waiaro me ngā tikanga mahi a te hunga whai mana, te hunga tārei tikanga i ngā whare mātauranga o te motu, ka whiwhi ōritenga, ka tika hoki te haere a te tangata i tōna ara ki te mātauranga. I noho te whānau ki te matapaki he pēhea rā Te Tiriti o Waitangi e whakawātea ai i ētahi ara ki te tautohu, ki te whakatika hoki i ngā maioro e aukati nei i te ora o te whānau.

Te tuakiri me te marautanga

He mea nui kia mārama te tangata ko wai ia, nō hea hoki ia, nō te āhua Māori o te tangata, e noho toitū ai te tamariki. Arā anō ngā hua ka whai i muri i aua mōhiotanga mō tōna whakapapa, mō tōna mana anō, mō tana whanaketanga i te ao mātauranga,

i te ao whaiaro anō hoki. He mea nui ki te whānau te whakamahi i te marautanga hei hanga ngātahi i ngā akoranga, kia whai wāhi ai te ao o te tamariki me te whānau i roto.

He whakatau i runga i te mārama mō ngā whakawhitinga, nā ngā mōhiotanga tino wātea ki te katoa

He mea tino nui te whāinga wāhi o te whānau me ngā tamariki ki te mātauranga i ngā taumata katoa. He mea tino nui kia whai wāhi ki ngā mōhiotanga tino tōtika, kia wātea hoki ngā whiringa e wātea ana ki a rātou, e tika ai tā rātou whai wāhi, me ā rātou whakatau mō te akoranga o ā rātou tamariki.

Kia tiketike tonu te pai o te reo Māori i ngā taumata katoa o te ako, tae atu ki te kāinga

He mea tino nui te reo Māori ki te iwi Māori, ā, ko te whakaaro o ētahi kua tata rā te hemo. Ko ētahi o ngā take, ko te kaha o te ū o te whānau me te kura ki te reo Māori, ko te hiahia kia maha ngā kaiako matatau ki te reo Māori, te utu mō te hunga matatau ki te kōrero, me te tohanga reanga o te hunga matatau ki te reo Māori.

ATU I TĒNEI RĀ ME HAERE KI HEA?

E toru ngā tāhuhu matua i roto i ngā take nā ngā whānau i whakaara. Ko Ngā Moemoeā, ko Te Rangatiratanga, me Te Reo Rangatira,

E hiahia ana mātou ki te tūhura i ēnei kaupapa matua mā roto i ngā tirohanga ki ngā whakawhitinga a te whānau, mai i tētahi momo kura ki tētahi. E mea ana mātou mā te tūhura i ngā whakawhitinga ā-whānau mā ēnei kaupapa ahunga-tini e kitea ai he rārangi mahi torowhānui, ki tonu i ngā wawata pai, e pā ana ki te mana

motuhake mō ngā whānau, me te noho tonu iho hoki o aua kaupapa hei puna mō ngā mahi whakarauora i te reo.

Mārama tonu te kī mai a ngā whānau, e hiahia ana rātou ki ngā rangahau ka:

- takea mai i ngā pūmanawa me ngā pūkenga, me te aronui anō ki ngā hiahia a te tamariki Māori mō tōna huarahi ako
- takea mai i te kaupapa Māori o te whanaungatanga, e whakamahana nei i ngā hononga ki te whānau,

me te whakawhānui i aua hononga rangahau ki ētahi whānau hou

- tūhono ki Te Tiriti o Waitangi, me ngā huarahi i takea mai i ngā whāinga tika pēnei i te Whakaputanga mō ngā Whāinga Tika o ngā Iwi Taketake o Te Ao
- huri ki te whakatika i ngā raruraru hōhonu ngā paiaka o ngā whakaritenga, pēnei i te kaikiri, e whakapōraruru nei i ngā wawata o te whānau, i te mana motuhake me te reo Māori.

KO TE RŌPŪ: Ko Tākuta Jessica Hutchings rātou ko Alex Barnes, ko Katrina Taupo, ko Nicola Bright (Te Wāhanga, NZCER), me Tākuta Leonie Pihama (Māori and Indigenous Analysis Ltd), rātou ko Tākuta Jenny Lee (Rautaki Ltd), ko Moana Jackson (tētahi mema nō te Rōpū Tikanga Rangahau o NZCER) ki te tautoko. Nā Piripi Walker (Tokomapuna Services) te mahi whakamāori.